

Humeov empirizam

Peček, Matea

Undergraduate thesis / Završni rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:142:840953>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-12-23**

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet Osijek

Preddiplomski studij engleskog jezika i književnosti i filozofije

Matea Peček

Humeov empirizam

Završni rad

Mentor:

doc. dr. sc. Boško Pešić

Osijek, 2019.

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku
Filozofski fakultet Osijek
Odsjek za filozofiju/Katedra za teorijsku filozofiju
Preddiplomski studij engleskog jezika i književnosti i filozofije

Matea Peček

Humeov empirizam

Završni rad

Znanstveno područje: humanističke znanosti, znanstveno polje: filozofija,
znanstvena grana: spoznajna teorija

Mentor:

doc. dr. sc. Boško Pešić

Osijek, 2019.

IZJAVA

Izjavljujem s punom materijalnom i moralnom odgovornošću da sam ovaj rad samostalno napravio te da u njemu nema kopiranih ili prepisanih dijelova teksta tuđih radova, a da nisu označeni kao citati s napisanim izvorom odakle su preneseni. Svojim vlastoručnim potpisom potvrđujem da sam suglasan da Filozofski fakultet Osijek trajno pohrani i javno objavi ovaj moj rad u internetskoj bazi završnih i diplomskih radova knjižnice Filozofskog fakulteta Osijek, knjižnice Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku i Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

U Osijeku, datum
8.9.2019.

Mattea Peček 012222908
ime i prezime studenta, JMBAG

SAŽETAK

David Hume, škotski filozof osamnaestog stoljeća, bavio se raznim temama u okviru svoje empirističke filozofije. Njegov veliki doprinos filozofiji dolazi dijelom i kao nastavak filozofije njegovih prethodnika, Lockea i Berkeleya, jer detaljnije razrađuje njihove filozofske pohode objašnjenja ideje i nepostojanja supstancije. U svojoj spoznajnoj teoriji postavlja iskustvo kao temelj, stoga svi sadržaji dostupni svijesti nastaju nakon iskustvene spoznaje. Iz osjetila dobivamo utiske, koji su pohranjeni u našem pamćenju u obliku jednostavnih ili složenih ideja, koje su sposobne stvoriti impresije refleksije. O uzročno-posljedičnoj vezi Hume isto tako govori iz horizonta iskustvene spoznaje, tvrdeći da jedino iz iskustva možemo dobiti znanje o tome koja će posljedica proizići iz kojeg uzroka, iako ni tada ne možemo tvrditi sa sigurnošću kakav će biti ishod, ali uzimamo naviku kao vodilju naših radnji. Osim spoznajne teorije, empirizam je našao mjesto i u Humeovoj etici, jer su osjećaji motivacija moralnih radnji, a ne teorijska utemeljenost moralnih zakona u ljudskom razumu. Uz to, podvrgnuo je metafiziku kritici dokazom neutemeljenosti njenih pojmova u iskustvu, odnosno postojanja materijalne i duhovne supstancije, kao i vlastitog identiteta, u stvarnosti. Uz kritiku metafizike, religija i postojanje čuda također su kritizirani. Hume u sklopu svojih spisa o religiji kritizira dokaze Božje opstojnosti, a posebice argument iz dizajna koji se, sagledavši iskustvo, ne može uzeti kao utemeljen. Glede čuda, kritika jednako tako leži u njihovoj nedokazivosti u iskustvu.

Ključne riječi: empirizam, supstancija, etika, religija

SADRŽAJ

1. Uvod	1
2. Hume u kontekstu filozofije	2
2.1. Hume o ljudskoj spoznaji	3
3. Kritika metafizike	7
3.1. Kritika čuda i dokaza Božjeg postojanja	9
4. Empiristička etika	13
5. Zaključak	15
6. Popis literature	17

1. Uvod

David Hume se u svojoj empirističkoj filozofiji većinski bavio dokazivanjem utjecaja iskustva na sadržaje svijesti, stoga je često nazivan i radikalnim empiristom. Usprkos dolaska do pojedinih skeptičkih zaključaka, nije uzalud nosio takav naziv. Nadovezujući se na Berkeleya i Lockeja, on uvelike proširuje filozofiju spoznaje temeljene na iskustvu. To čini pomoću teorije o utiscima i idejama, odnosno posrednim i neposrednim sadržajima iskustva koje dobivamo i zadržavamo u svijesti. Brojnim primjerima tako dokazuje kako je spoznaja nepotpuna ili neutemeljena bez tih elemenata. O njegovoj teoriji spoznaje pisat ću više u prvom dijelu rada, gdje ću osim termina utisak i ideja objasniti još i jednostavne i složene ideje, refleksiju i naposljetku kauzalnost, koja je zadužena za Humeov skepticizam, ali također se objašnjava pomoću iskustva. Nadalje, u drugom dijelu bavit ću se Humeovom kritikom metafizike, u kojoj su kritici podvrgnuti pojmovi materijalna supstancija, duhovna supstancija i osobni identitet. Kritika metafizike bitan je dio Humeove filozofije jer učvršćuje temelje njegova empirizma, putem kojeg objašnjava neutemeljenost navedenih pojmova u stvarnosti kao samostalno postojećih elemenata. Tako nije ostavio pošteđenima ni čuda, ni dokaze Božje opstojnosti, o čemu će također biti riječ u drugome dijelu ovog rada. Čuda on stoga kritizira kao nešto što samo iskustvo opovrgava, tako poričući ikakvu njihovu utemeljenost. S druge strane, dokaze Božje opstojnosti razmatra kroz izmišljene likove, time nudeći više perspektiva zbog njihove različite opredijeljenosti. Time najviše razrađuje kritiku argumenta iz dizajna, koji se tiče vjerovanja u postojanje inteligentnog tvorca promatranjem složenih tvorevina u svijetu – to čini tako što također promatra sadržaje dostupne iskustvu. Idući, odnosno treći dio ovog rada izložit će Humeovu empirističku etiku, u kojoj se Hume opredjeljuje kao sentimentalist tako što tvrdi da su moralna djelovanja vođena osjećajima. Osim temeljenja morala na osjećajima potvrđivanja ili odbojnosti koje dobivamo iskustvom tuđih osjećaja ili iskustvom određenih događaja, Hume opovrgava racionalističku etiku koja počiva na univerzalnim moralnim zakonima u razumu. Ovim radom pokušat ću izložiti Humeov empirizam kroz njegovu spoznajnu teoriju, kritiku metafizike i etiku, gdje se najviše vide utjecaj iskustva i opovrgavanje racionalizma.

2. Hume u kontekstu filozofije

David Hume, škotski filozof, empirist 18. stoljeća, najčešće se spominje zajedno s najutjecajnijim misliocima tog pravca poput Lockeja i Berkeleyja. To nije uzalud tako, s obzirom da je ova trojka dijelila nekolicinu stavova glede ljudske spoznaje. Humeova filozofija, ukoliko se poznaje filozofija britanskog empirizma, odašilje utjecaj filozofije njegova dva prethodnika. Učenje o izvoru elemenata spoznaje tako se poklapa s Lockeovim, gdje je riječ o težnji da se suprotnost između osjetnosti i refleksije prevlada izvođenjem refleksije iz senzacije, a Berkeleyjevo razlikovanje ideja po intenzitetu te kritika metafizike također se daju prepoznati kao dio Humeove filozofije.¹ Osim što je poznat kao filozof i empirist, poznat je i kao povjesničar zbog svog djela *Povijest Engleske*. Bez obzira na svestranost njegovih preokupacija, djela koja je ostavio za sobom prikazuju Humeovu ljubav prema filozofiji. *A Treatise of Human Nature* ili u hrvatskom prijevodu *Rasprava o ljudskoj prirodi* uzima se kao njegovo glavno filozofsko djelo kojemu je prognozirao slavu, ali nije uspio dobiti ni »mrmljanje među fanaticima«.² Nakon *Rasprave* dolazi njegovo najpoznatije filozofsko djelo, *An Enquiry Concerning Human Understanding* (hrv. *Istraživanje o ljudskom razumu*), u kojemu dolazi do izražaja njegova, kako ju neki nazivaju, radikalno empiristička filozofija. Iako Hume pokušava većinu svoje filozofije povezati s iskustvom, odnosno objasniti brojne filozofske teme putem njihove povezanosti ili odvojenosti od iskustva, teško je ne vezati uz njega i naziv »skeptik«. Do skepticizma Hume dolazi sam, stoga ga hrabro iznosi u svojim djelima bez straha da će opovrgnuti njegovu empirističku filozofiju. U hrestomatiji Vande Božičević, doduše, vidimo i formulaciju drukčijeg pogleda na ishod Humeove filozofije: »Davida Humea povjesničari filozofije ponekad karakteriziraju kao filozofa koji je povukao krajnje konsekvence empirističkog stava svojih prethodnika koje, rezultirajući u skepticizmu, ukazuju na njegovu neodrživost«.³ Iako se njegov empirizam zbog skeptičkog ishoda može shvatiti kao neodrživ, vjerovanja sam da će samo protivnici takve filozofije, ili čak zagovaratelji racionalizma, vidjeti to kao nešto negativno, umjesto kao čvrsto utemeljenje svih ostalih empirističkih stavova zbog opsežnosti argumentacije koju nudi.

¹ Gajo Petrović: *Engleska empiristička filozofija*, Filozofska hrestomatija, sv. 5 (Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1979), str. 123.

² Petrović: *Engleska empiristička filozofija*, str. 119.

³ Vanda Božičević: *Filozofija britanskog empirizma*, Hrestomatija filozofije, sv. 5 (Zagreb: Školska knjiga, 1996), str. 347.

David Hume može se nazvati i jednom od najvećih figura svoga stoljeća.⁴ Osim što je bio utjecajan kao pisac, kao povjesničar i ekonomist, Hume je uvelike utjecao i na filozofe koji su nastupili nakon njega. Možda najpoznatiji njegov utjecaj je onaj na Immanuela Kanta, kojega je Hume »probudio iz dogmatskog drijemeža«, što je rezultiralo Kantovom kritičkom filozofijom kao direktnom reakcijom na Humeovu.⁵ Njegov je utjecaj zadužen i za pozitivizam Augustea Comtea, francuskog matematičara i sociologa, kao i utilitarizam pravnika i filozofa Jeremyja Benthama, a zatim još više na onaj filozofa i ekonomista Johna Stuarta Milla.⁶ Hume također, iako je cijenio Newtona, dovodi u pitanje sigurnost kauzaliteta, te tako stvara problem pozitivistima 19. stoljeća pri stavljanju znanosti u središte ljudskog znanja.⁷

2.1. Hume o ljudskoj spoznaji

Nakon upoznavanja s općim značajkama njegove filozofije, vrijedi započeti razmatranje njegova empirizma. Ponovo je vidljiva poveznica s njegovim prethodnicima, Lockeom i Berkeleyem, već pri polasku od temeljnih termina teorije spoznaje koju oni dijele. Opći pojam »zamjedba«, koji koristi i Berkeley, za Humea karakterizira ono što potječe iz osjetnih doživljaja, te je ujedno na njih i svodivo.⁸ Nadalje, s Lockeom se stopostotno slaže oko kritike postojanja urođenih ideja te o tome kako je besmisleno pitati se jesu li neke ideje bile prisutne u nama prije iskustva, s obzirom na to da je iskustvo ono što uopće formira ideje – odnosno, ideje su kopije osjetnih doživljaja. Uzmimo u obzir osjećaj boli. Ukoliko prosječna osoba osjeća nenasnosnu bol, bit će sposobna prisjetiti se tog osjećaja kada bol prestane. Prisjećanje, naravno, neće uzrokovati tu istu bol, stoga se ne može usporediti s izvornim osjećajem. Prizivanje tog osjećaja pamćenjem ili maštom nemjerljivo je, jer te sposobnosti mogu podražavati osjetne opažaje, ali nikad ne mogu potpuno dosegnuti snagu i živahnost izvornog osjećaja.⁹ Ovdje je, kao i s Humeovim primjerom osjećaja topline, jasno vidljiva razlika između osjećaja kojemu je izvor direktno iskustvo i naknadnog razmišljanja o tom istom osjećaju: »Najživlja misao još uvijek zaostaje za najbljeđim osjetom.«¹⁰ Najživlja misao ovdje

⁴ Maurice Cranston i Thomas Edmund Jessop: »David Hume«, *Encyclopædia Britannica* (Encyclopædia Britannica, inc., 2019). Moj prijevod.

⁵ Isto. Moj prijevod.

⁶ Isto. Moj prijevod.

⁷ Isto. Moj prijevod.

⁸ Božičević: *Filozofija britanskog empirizma*, str. 351.

⁹ David Hume: *Istraživanje o ljudskom razumu*, preveo Ivo Vidan, urednik Vladimir Filipović (Zagreb: Kultura, 1956), str. 68.

¹⁰ Isto.

podrazumijeva ideju, koja čak ni uz posjedovanje velike količine živosti ne dolazi ni blizu osjeta, koliko god minimalan on bio. Nasuprot idejama on postavlja nešto što naziva »utisak«, pod kojim terminom pretpostavlja sve ono što u svijest dolazi putem osjetila. Za razliku od Lockeja, koji sve sadržaje svijesti naziva idejama, Hume ih naziva opažajima ili percepcijama, dok terminom »ideja« označava samo jednu vrstu percepcija, od kojih je druga vrsta utisak.¹¹ Hume smatra da je bitno napraviti jasnu distinkciju između pojmova kako bi bilo potpuno jasno što se njima misli. Iz tog razloga u fusnoti *Istraživanja* na 72. i 73. stranici kritizira loše pojašnjenje termina »urođeno« koji se veže uz ideje, jer se navedeni termin može vezati se uz iskustvo, a s druge strane može značiti stečeno prilikom rođenja i time besmisleno.¹² Zatim na istom mjestu kritizira Lockeovo slobodno korištenje termina »ideja«, tvrdeći da je bio zaveden skolastičkim nedefiniranim izrazima.¹³

Vratimo se ideji. Osim toga što ju možemo shvatiti kao kopiju utiska, između njih postoji i određeno podudaranje i sličnost ukoliko se gleda njihov uzajamni odnos. Svako pojednostavnoj ideji pripada jednostavni utisak koji joj je sličan, također svakom jednostavnom utisku pripada slična jednostavna ideja, tvrdi Hume izazivajući onoga tko smatra drukčije da navede jedan jednostavan utisak bez odgovarajuće jednostavne ideje ili obrnuto.¹⁴ Još jedan argument koji potvrđuje navedeno je taj da osoba koja nije sposobna stvoriti utisak, nije sposobna ni stvoriti odgovarajuću ideju: »Slijepac ne može stvoriti pojam boje, niti gluh čovjek pojam zvukova.«¹⁵ S kompleksnim idejama priča je slična, ali ne tako jednostavna. Kompleksne ideje podrazumijevaju zamišljanje nečega jako zahtjevnog i detaljnog, čak i nečega što nikada nismo vidjeli. To bi bio primjerice grad sa zlatnim trotoarima i rubinskim zidovima, koji ne postoji u stvarnosti, a može biti zamišljen bez prevelikih poteškoća, dok s druge strane možemo zamisliti grad koji smo vidjeli u stvarnosti, ali ne možemo detaljno reproducirati u idejama.¹⁶ Ideje potpuno povezane uz maštu, ponekad nazivane i lažnim idejama, predstavljaju ono što se može samo zamisliti, kao što je to na primjer jednorog ili neko čudovište. Ukoliko uzmemo u obzir da su složene ideje sastavljene od niza jednostavnih utisaka, poveznica opet stoji. Međutim, Hume nalazi slučaj koji pokazuje kako utisci i ideje nisu baš uvijek povezani. Svojom razradom opet ide toliko daleko da daje argumente protiv svojih stajališta, ali bez obzira na to smatra kako i dalje nisu toliko jaki da ih opovrgnu. Slučaj u pitanju je sljedeći – ako tridesetogodišnjoj

¹¹ Petrović: *Engleska empiristička filozofija*, str. 121.

¹² Hume: *Istraživanje o ljudskom razumu*, str. 72.-73.

¹³ Isto.

¹⁴ Petrović: *Engleska empiristička filozofija*, str. 122.

¹⁵ Hume: *Istraživanje o ljudskom razumu*, str. 70.

¹⁶ Petrović: *Engleska empiristička filozofija*, str. 122.

osobi predstavimo brojne nijanse plave boje koje se stupnjevito razlikuju od najsvjetlije prema najtamnijoj, te je potrebno da ubaci boju koja nedostaje između dvije plave, premda tu određenu nijansu plave boje osoba nikad nije vidjela, ona će ju ipak biti u stanju zamisliti.¹⁷

Utiske, ili drugim nazivom impresije, možemo podijeliti još na osjetne i impresije refleksije: »Osjetne impresije pojavljuju se prvo u duši »iz nepoznatih uzroka« a impresije refleksije izvedene su razmišljanjem duha o idejama.«¹⁸ Dakle, osjetne su impresije one koje dobivamo neposredno preko osjetila, dok su impresije refleksije posredovane. Drugim riječima, prvo je potrebna osjetna impresija kako bi nastala ideja, a tek iz te ideje dolazi impresija refleksije. Ona ne dolazi direktno iz iskustva, ali je indirektno povezana uz njega. Impresije refleksije uključuju emocije, strasti, želje i slično. Ukoliko zamislimo da osoba ima sjećanja o prošlogodišnjim opeklinama od sunca, ta su sjećanja ideje proizašle iz originalne impresije tog događaja; prisjećajući se tog događaja putem ideja, impresija refleksije javlja se u obliku straha da se događaj ne ponovi, nade da se neće dogoditi i želje da se izbjegne takva situacija.¹⁹

Osim povezanosti utisaka i ideja, ideje mogu biti međusobno povezane s drugim idejama. Hume pronalazi tri principa veze među idejama, a to su sličnost, dodir u vremenu i prostoru te uzrok i posljedica. Sličnost je vidljiva kad je osoba na osnovu slike sposobna pomisliti original, dodir se očituje kad se u razgovoru o, primjerice, jednoj sobi u zgradi razgovor nastavi o drugim sobama, a uzročno-posljedična veza vidi se u primjeru mišljenja neke rane iz koje proizlazi mišljenje o boli koja iz nje proizlazi.²⁰

Pod odnose ideja Hume ubraja tvrdnje koje su intuitivno i demonstrativno izvjesne, kao što je primjerice Pitagorin poučak, odnosno ono što ne postoji u svemiru već je dostupno samo misaonom radnjom.²¹ S druge strane, Hume postavlja činjenice kao vrstu predmeta ljudskog razuma. Time on započinje skeptičke sumnje o djelatnostima razuma, kako i sam naslov toga dijela *Istraživanja* govori. Činjenice nisu ni intuitivno, ni demonstrativno izvjesne, stoga nisu toliko jednostavno shvaćene kao što su to istine matematike ili geometrije; logički se dade zaključiti kako ni jedna određena činjenica ne mora postojati, a njeno nepostojanje neće dovesti do proturječnosti.²² Sve što možemo pomisliti da jest, jednako tako možemo pomisliti da nije. Tako u Humeovu primjeru, da možemo zamisliti da sutra neće izaći sunce, ne vidimo logičku

¹⁷ Hume: *Istraživanje o ljudskom razumu*, str. 71.

¹⁸ Petrović: *Engleska empiristička filozofija*, str. 123.

¹⁹ William Edward Morris i Charlotte R. Brown: »David Hume«, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, urednik Edward N. Zalta (Ljeto 2019). Moj prijevod.

²⁰ Hume: *Istraživanje o ljudskom razumu*, str. 75.

²¹ Isto, str. 81.

²² Petrović: *Engleska empiristička filozofija*, str. 124.

manu. Ukoliko uzmemo u obzir da naše zaključivanje, osim onog matematičkog i toga tipa, počiva isključivo na činjenicama, potpuno je jasna potreba za istraživanjem uzroka i posljedica, na osnovu čega jedino možemo razumjeti činjenice bar u nekoj mjeri. Hume shvaća da silu koja spaja dva objekta nije moguće otkriti pomoću ideja o tim objektima, stoga možemo znati uzrok i posljedicu samo iz iskustva.²³ Radi objašnjenja ove teze koristit ću nekoliko primjera. Zamislimo da se čovjek prvi put susreće s otrovnom gljivom koja ubija pri prvom zalogaju, a gljivu nitko prije njega nije otkrio. Činjenica da je potreban samo jedan zalogaj da čovjek umre konzumirajući tu gljivu ne može se nalaziti u čovjeku ukoliko ju nije stekao iskustvom. Uzrok, jedenje otrovne gljive, zatim vodi do posljedice, do smrti čovjeka. Uzimam sada Humeov primjer u kojemu koristi prvog čovjeka Adama. Pretpostavimo li čak i da je Adam imao savršene umske sposobnosti, on nikako nije mogao zaključiti da se na vatru može opeći bez prijašnjeg iskustva o tome, čak i uz svijest o njezinoj toplini i svjetlosti.²⁴ Iz ovoga nam je vidljivo kako je iskustvo nedvojbeno stavljeno prije uma, što je ne samo dokazivanje empirističke spoznaje, već i opovrgavanje racionalističke.

Uzroci i posljedice potpuno su odvojeni događaji, te se iz jednoga ne može pretpostaviti drugi. Ono što nastupa kao objašnjenje zašto biramo raditi stvari bez obzira što ne možemo biti potpuno sigurni u njihovu posljedicu jest navika: »Utjecaj navike je takav da tamo gdje je najjača ona ne samo da sakriva naše prirodno neznanje već se i sama prikriva pa se pričinja da je nema, baš zato što je ima u toliko velikoj mjeri.«²⁵ Iskustvom učimo koja posljedica slijedi iz kojeg uzroka, a navika je ono što nas navodi na određene, već provjerene radnje, bez da o tome uistinu i razmišljamo. Iako nikad ne možemo biti potpuno sigurni da će iz određenog uzroka izići određena posljedica, čak i da se nebrojeno puta prije ponovila u jednakom obliku, mi ju pretpostavljamo oslanjajući se na iskustvo. Upravo to je posljedica navike, koja se javlja kad pojedinac očekuje da ishod njegove radnje bude onakav kakav mu se već pokazao prije. Hume poriče svaki utjecaj razuma u uzročno-posljedičnoj vezi, jer se ne može odrediti sila koja povezuje ta dva odvojena događaja, stoga je sve što imamo kao oslonac da će se nešto dogoditi nekom radnjom naša navika proizašla iz iskustva.

²³ Bertrand Russell: *The History of Western Philosophy* (New York: Simon and Schuster, 1945), str. 664. Moj prijevod.

²⁴ Hume: *Istraživanje o ljudskom razumu*, str. 83.

²⁵ Isto, str. 84.

3. Kritika metafizike

U nastojanju da se što više drži iskustva kao temelja ljudske spoznaje, dolazi do izražaja Humeovo odbacivanje onoga što se ne može iskustvom objasniti. Kao što je već spomenuto, on odbija pribjegavati metafizici kada ulazi u dubine razmatranja predmeta svoje filozofije, stoga je jedino prikladno da metafiziku oštro kritizira i odbacuje u svjetlu svoje empirističke misli. Bertrand Russell tvrdi kako je poricanje Humeove filozofije omiljena aktivnost metafizičara, iako on ni jedan njihov argument ne smatra uvjerljivim.²⁶ Kao što smo već vidjeli u slučaju kauzalnosti, Hume odbija tumačiti vezu između uzroka i posljedice tako da su oni povezani nekom nespoznatljivom silom – ovdje je također prominentan njegov napad na metafiziku. Osim toga, u njegovoj kritici opet se može primijetiti nastavak filozofije Berkeleya i Lockeja, jer je Locke počeo sa sumnjom oko pojma supstancije; Berkeley razara pojam materijalne kako bi učvrstio duhovnu supstanciju, a Hume potpuno uništava i duhovnu kao i pojam supstancije u cijelosti.²⁷

Prisjetimo se kako Hume vrednuje stvarnost predmeta. Ideje, bile one prisjećanje ili mašta, vezane su uz utiske. Čak i one kompleksne ideje, čije sadržaje ne poznamo u stvarnosti, nastaju kao zbir jednostavnih ideja koje porijeklo imaju u utiscima. To će reći kako su sve spoznaje koje imamo proizašle iz iskustva. Isto tako Hume promatra i supstanciju, pitajući se odakle uopće ideja supstancije. Hume shvaća kako ni impresije osjetnosti, ni impresije refleksije nisu proizvele ideju supstancije. Nije osjetna jer se ne poznaje ni u obliku boje, ni zvuka ili okusa, a ni impresija refleksije, jer se supstancija ne očituje u strastima ili emocijama.²⁸

Na sličan način Hume razmatra i duhovnu supstanciju. Njezino postojanje također pokušava naći u obliku ideje, za koju je potrebna impresija duhovne supstancije. Kako se supstancija često definira kao »nešto što postoji samo po sebi«, Hume primjećuje da se ta definicija može primijeniti na sve, te da tako i naše impresije mogu biti supstancije jer postoje same po sebi ako se gleda njihovo odvojeno, samostalno postojanje.²⁹ On pobija još i argument kojim se tvrdi da duhovna supstancija mora postojati kako bi naše ideje ili percepcije imale uzrok, a to radi tako što tvrdi da nam iskustvo pokazuje da postoji uzročna povezanost između našeg tijela

²⁶ Russell: *The History of Western Philosophy*, str. 659. Moj prijevod.

²⁷ Petrović: *Engleska empiristička filozofija*, str. 131.

²⁸ Isto.

²⁹ Isto, str. 132.

i naših misli i osjećaja.³⁰ Dakle, uzročnost naših ideja veže se uz iskustvo, a ne uz neku jedinstvenu supstanciju pomoću koje spoznajemo.

Ideja sebe, vlastite ličnosti, isto je nebrojeno puta promatrana s metafizičkog gledišta. Tako se ona veže često uz duhovnu supstanciju, ili joj se daje neko slično utemeljenje kako bi se prikazala jedinstvenost postojanja vlastitog ja. Primijenimo li dosadašnju metodu utvrđivanja realnog postojanja, dolazimo do poteškoća tražeći impresiju identiteta. Hume smatra da ne možemo imati ideju sebe, jer nemamo ni jednu impresiju iz koje ju možemo izvući – takva bi impresija morala kroz čitav život biti ista, zbog pretpostavke da je takva i naša ličnost, ali ne postoji ni jedna konstantna i nepromjenjiva impresija.³¹ Nije nam poznato ni na koji način pojedina percepcija, koja može postojati odvojeno, pripada ličnosti ili je s njom povezana.³² Hume smatra kako ni na jedan način mi ne možemo opaziti sebe, nego samo naše različite percepcije, odnosno nikad ne možemo uhvatiti sebe bez ikakve percepcije.³³ Otud slijedi zaključak kako smo samo svežanj različitih percepcija, kako naša mašta samo povezuje percepcije po njihovoj sličnosti i na osnovu toga nastaje predstava o ličnom identitetu, odnosno, lični je identitet samo subjektivna tvorevina, a ne neka jedinstvena duhovna supstancija.³⁴ Iz toga možemo zaključiti kako »ideja osobnog identiteta ... nije ideja savršeno jednostavnog i identičnog predmeta, nego složena ideja dobivena na temelju brojnih impresija.«³⁵ Svojim oštrim negiranjem postojanja supstancije zbog njene nespoznatljivosti tako Hume ne osporava postojanje (bar subjektivno stvorenog) identiteta, već ga objašnjava kroz niz impresija koje ga čine, jer iskustvu nije poznata ni jedna impresija koja sama po sebi, odvojena od svega ostalog, predstavlja identitet. Zato, ako uzmemo u obzir da smo snop impresija, maknemo li svaku impresiju koja sama za sebe predstavlja nešto pojedinačno, nećemo naći pojam supstancije kao ono što ostaje. To će reći – supstancija ne čini identitet.

Zaključak na temelju ovih razmatranja najbolje će izvesti Humeova rečenica – da bacimo u vatru teološke i metafizičke knjige ukoliko ne sadržavaju zaključivanja na temelju iskustva, jer one mogu sadržavati samo sofisteriju i iluziju.³⁶

³⁰ Petrović: *Engleska empiristička filozofija*, str. 133.

³¹ Isto.

³² Isto.

³³ Isto.

³⁴ Isto, str. 133-134.

³⁵ Stipe Buzar: »Problem osobnog identiteta u filozofiji Davida Humea«, *Obnovljeni život* 72., br. 1. (2017), str. 21-33, na str. 28.

³⁶ Petrović: *Engleska empiristička filozofija*, str. 135.

3.1. Kritika čuda i dokaza Božjeg postojanja

U skladu s kritikom metafizike, trebalo bi izdvojiti i Humeovu kritiku čuda, kao i onu postojanja Boga.

Počevši s čudima, najprije bi trebalo odrediti što Hume podrazumijeva pod terminom »čudo«, jer ga ne shvaća u smislu neočekivanog, nevjerojatnog događaja s pozitivnim konotacijama. Za njega, čudo je sve ono što narušava zakone prirode, ili prijestup prirodnih zakona od strane Božanstva ili nekog nevidljivog posrednika.³⁷ Stoga, uzevši u obzir dosadašnju razradu uloge iskustva u spoznaji, za postojanje čuda možemo reći da »sve naše iskustvo govori protiv njega«. ³⁸

Hume razmatra vjerodostojnost čuda utemeljenih na tuđim svjedočanstvima. Iako nigdje ne govori o situaciji u kojoj bi sami svjedočili čudima, argumenti koje predstavlja protiv njih i dalje su održivi. Moguće je pripisati mu samouvjerenost u ovome pohodu, jer već u početnici pridaje čudima karakteristiku »pustih priča«. Je li nečije svjedočanstvo čuda pouzdano u najvećoj mjeri ovisi o tome koliko se takvo svjedočanstvo podudara s činjenicama »pri čemu važemo s jedne strane naše dosadašnje iskustvo, a s druge vjerodostojnost svjedoka.«³⁹ Iskustvo, kao temelj spoznaje, stoga se opet uzima kao početak ikakvog razmatranja mogućnosti postojanja takvog događaja u stvarnosti. Nepouzdana svjedoci, s druge strane, još su jedan razlog zašto takva svjedočanstva treba otpisati. Prije ćemo vjerovati najboljem prijatelju, ako za njega smatramo da je dovoljno stabilan, inteligentan i slično, kad nam kaže da je vidio neko mitsko biće, nego što ćemo povjerovati prolazniku koji nam kaže isto. Ali ćemo opet uzeti u obzir svo naše iskustvo i prirodne zakone kojima se ono priklanja te na temelju toga suditi o mogućnosti takvog događaja.

Idući razlog koji Hume izlaže kao negaciju mogućnosti čuda je ljudska narav, odnosno lakovjernost i ljubav prema neobičnom, jer uroda proizlazi iz iznenađenja.⁴⁰ Primjećujem i kako čudo dobiva pozitivnu konotaciju u današnjici, na primjeru medijskih reportaža u kojima se čudom obilježavaju svi neočekivani događaji poput ozdravljenja usprkos maloj vjerojatnosti te tako privlače pažnju i izazivaju ugodnu iznenađenost.

³⁷ Thomas H. Huxley: »Hume: With Helps to the Study of Berkeley«, u: *Collected Essays by T. H. Huxley*, vol 6 (Unspeakable Press, 2006), str. 153. Moj prijevod.

³⁸ Božičević: *Filozofija britanskog empirizma*, str. 376.

³⁹ Isto, str. 376.

⁴⁰ Isto, str. 377.

Još jedan razlog zašto treba u njih sumnjati je nedostatak suvremenih čuda – time se čuda iz prošlosti opravdavaju jer ne postoji mogućnost istraživanja takvih događaja, a putem prenošenja se u njih unosi još puno novih pojedinosti koje nisu bile prisutne u izvornom svjedočanstvu.⁴¹ Posljednji razlog sumnje koji Hume navodi je onaj koji dolazi iz postojanja suprotnih svjedočanstava, jer »različite religije, poput proturječnih povijesnih izvješća, predstavljaju sustave koji se međusobno ukidaju.«⁴² Stoga neko čudo »nikad se ne može dokazati tako da bi moglo biti temeljem nekog religijskog sistema«, zaključuje Hume.⁴³

Hume se u svojoj filozofiji također vrlo opsežno bavio i predmetom religije. Njegovo najznačajnije i najutjecajnije djelo koje se bavi ovim područjem su *Dijalozi o prirodnoj religiji*, koji su toliko kontroverzni da su ga prijatelji nagovarali da ih objavi tek nakon smrti.⁴⁴ *Dijalozi* se bave kritičkom razradom takozvanog »argumenta iz dizajna«, kojim se tvrdi kako je svijet uređen slično kao i predmeti ljudske proizvodnje, te se iz toga zaključuje kako je i svijet produkt inteligentnog tvorca.⁴⁵ Kako je Hume kritički nastrojen prema religiji vidljivo je i u njegovom stavu prema svećenicima, za koje kaže kako su »pretendenti moći i dominacije«,⁴⁶ stoga nije čudno očekivati od njega oštru argumentaciju religijskih predmeta.

U *Dijalozima* Hume kroz tri izmišljena lika – Demea, Cleanthes i Philo – prikazuje tri različita religijska pristupa. Prirodnu religiju tako zagovara Cleanthes, Objavu Demea, a Philo se može okarakterizirati kao skeptik. Već spomenuti argument iz dizajna izlaže Cleanthes, »koristeći tada popularnu usporedbu svijeta sa satnim mehanizmom na temelju opažanja njihova podjednako složena ustrojstva...« iz kojega proizlazi zaključak o inteligentnom tvorcu.⁴⁷ Demea se protivi njegovu argumentu govoreći kako time umanjuje Božju veličanstvenost.⁴⁸ Na taj način Cleanthes, koji se drži progresivnijeg stava nego Demea, pokušava opravdati postojanje Boga, dok Philo predstavlja zadržku od ikakvog opredjeljivanja i tako svojim argumentima vješto poništava argumente svojih dvaju sugovornika, držeći tako naizgled sokratovsku poziciju dok navodi sugovornike da se suoče sa svojim uvjerenjima i izvuku nove zaključke iz njih. Philo stoga navodi argumente protiv Cleanthesovih – prvo kritizira slabost takvog argumenta govoreći kako znamo samo mali dio svijeta, jer nam svijet nije poznat ni

⁴¹ Božičević: *Filozofija britanskog empirizma*, str. 377.

⁴² Isto.

⁴³ Isto.

⁴⁴ William Edward Morris i Charlotte R. Brown: *Starting With Hume* (Continuum, 2012), str. 159. Moj prijevod.

⁴⁵ Isto. Moj prijevod.

⁴⁶ Huxley: »Hume: With Helps to the Study of Berkeley«, u: *Collected Essays by T.H. Huxley*, str. 165. Moj prijevod.

⁴⁷ Božičević: *Filozofija britanskog empirizma*, str. 378.

⁴⁸ Morris i Brown: *Starting With Hume*, str. 160. Moj prijevod.

približno u cijelosti, a zatim kritizira inteligibilnost, jer tvrdi da nemamo iskustvo počela svijeta, dolazeći do zaključka kako je glavni problem tog argumenta što nas pokušava odvesti preko granice naših mogućnosti.⁴⁹ Ovim argumentima Philo nam se može učiniti kao Humeov glasnogovornik. Osim što znamo da ga njegovi sugovornici karakteriziraju kao skeptika, jednako kao što je i Hume, Philo pokušava iskustvo uvesti kao mjerilo utemeljenosti protivničkih argumenata. U nastavku dijaloga Hume ukazuje kako se nesavršenost svijeta protivi pretpostavci da ga je stvorio pravedan i dobrohotan stvoritelj, jer uz sva zla i nepogode koje se događaju u svijetu možemo zaključiti da je Bog ili nemoćan ili nezainteresiran za ostvarivanje sreće ljudi i stoga mu ne treba pripisivati antropomorfne karakteristike kao što su milosrđe, pravednost i slično.⁵⁰ Argument iz dizajna se i dalje poništava tako što Philo navodi Cleanthesa da prizna kako izjednačava Božji um s ljudskim, tako što Cleanthes iznosi da ne poznaje ni jedan drugi um, te nastavlja govoreći da mistici kao što je Demea postaju slični ateistima tako što čine Boga toliko dalekim i nespoznatljivim oduzimajući mu ljudske karakteristike.⁵¹ Philo zatim navodi da je Bog superioran i tako nikad ne možemo dokučiti i opisati njegovu savršenost, jer je ona neusporediva sa svim nama dohvatljivim savršenostima, ali to znači da ne znamo o čemu pričamo kad navodimo termine koji su dostupni ljudima.⁵² Zatim, »razvijajući dalje analogiju između Boga kao tvorca svijeta i ljudi kao tvorca artefakata, Hume pokazuje da bismo isto tako mogli zaključiti da je svijet ustvari neuspjio proizvod, nesavršena kopija...«.⁵³

Kritiku argumenta iz dizajna Hume najopširnije kritizira, vjerojatno zato što se najbliže može pojasniti iz empirističke i skeptičke perspektive. Ali, osim kritike ovog argumenta, Hume kritizira još neke poznate dokaze Božje opstojnosti. Jedan od njih je i kozmološki argument, dokaz Božje opstojnosti koji se temelji na potrebi za prvim pokretačem svijeta. Hume smatra da je »početak kretanja u samoj materiji podjednako zamisliv apriori kao i njegovo prenošenje iz uma i inteligencije«, odnosno, pretpostavka prvog pokretača je suvišna.⁵⁴ Demeu koristi još i za kritiku apriornog argumenta, koji bi trebao dokazati da, ukoliko slijedimo lanac uzroka unatrag, dolazimo do »nužno postojećeg Bića koje razlog svog postojanja ima u samom sebi, o kome ne možemo pretpostaviti da ne postoji, a da time ne izrazimo proturječje«. ⁵⁵ Međutim,

⁴⁹ Morris i Brown: *Starting With Hume*, str. 162. Moj prijevod.

⁵⁰ Božičević: *Filozofija britanskog empirizma*, str. 378.

⁵¹ Morris i Brown: *Starting With Hume*, str. 162. Moj prijevod.

⁵² Isto, str. 162-163.

⁵³ Božičević: *Filozofija britanskog empirizma*, str. 379.

⁵⁴ Isto.

⁵⁵ Božičević: *Filozofija britanskog empirizma*, str. 379.

taj ontološki argument opovrgava Cleanthes isticanjem kako je pitanje postojanja činjenično, a takva pitanja ne mogu se riješiti apriornom argumentacijom, odnosno, postojeće možemo jednako tako zamisliti i kao nepostojeće.⁵⁶

Moralni argumenti koji se koriste radi dokazivanja Božje opstojnosti također su podvrgnuti Humeovoj kritici, jer »moral je za Humea utemeljen na specifičnom moralnom osjećaju koji je autonoman od pobožnosti ili od straha od kazne u zagrobnom životu«, odnosno, »glavni izvor moralnih ideja jest razmišljanje o interesima ljudskog društva«. ⁵⁷ Tako Hume odriče moralu vjersko tumačenje i smatra ga ljudskim produktom koji treba služiti kao društveni orijentir. Budući da ne možemo doznati koji je kriterij po kojemu Bog dijeli pravdu, Hume brani čovjekova prava slobodnog djelovanja nad vlastitim životom, kao i pravo na samoubojstvo.⁵⁸

Stoga možemo zaključiti da, iako kritiku ne upućuje religioznim ljudima, Hume dovodi u pitanje razna religijska stanovišta. Sve to čini u horizontu empirizma, dolazeći do ponekih skeptičkih zaključaka. U *Dijalogima* su nam prikazane različite perspektive pogleda na religiju i prvenstveno Božju opstojnost, pri čemu se čitatelju ne servira jednostrano pobijanje argumenata, nego mnoštvo različitih polazišta i utemeljenih zaključaka.

⁵⁶ Isto.

⁵⁷ Isto, str. 379-380.

⁵⁸ Isto, 380.

4. Empiristička etika

Hume se u kontekstu etike može nazvati sentimentalistom, ukoliko se uzme njegovo sudjelovanje u takozvanoj »debatu britanskih moralista« koja je trajala od sredine 17. do kraja 18. stoljeća, u kojoj su osim sentimentalista sudjelovali još i racionalisti i teoretičari »vlastitog interesa«. ⁵⁹ Hume smatra da je korijen moralnog vrednovanja u »moralnom osjećaju«, ili još konkretnije u »simpatiji«, sposobnosti suosjećanja s bolima i radostima drugih. ⁶⁰ Simpatija pretpostavlja »sličnost duhovne konstitucije svih ljudi i njihova sposobnost da u većoj ili manjoj mjeri imaju iste afekte«, odnosno sposobnost primjedbe nečije emocije, primjerice u njihovu glasu, jer nemamo mogućnost vidjeti nečiju emociju neposredno, i stvaranje ideje o toj emociji, koja se zatim i sama pretvara u emociju. ⁶¹ Sudeći po tome, suština je moralnog odobravanja korist zajednice, koja proizlazi iz radovanja postupcima usmjerenima na opće dobro – takvi postupci proizlaze iz simpatije prema drugim ljudima. ⁶²

Postavivši temelje, krenimo od Humeova pogleda na racionalističku etiku, koji je, kao što možemo i pretpostaviti, kritičke naravi. Tim putem Hume učvršćuje empirističke stavove opovrgavajući racionalističke. Prema racionalistima, kriterij je moralne ispravnosti nepromjenjiv, objektivan i obavezujući, tako da je dovoljno demonstrirati neko moralno načelo drugima kako bi uvidjeli nužnost podvrgavanja strasti razumu. ⁶³ Hume tom stavu suprotstavlja tvrdnju da su moralne odluke utemeljene na osjećaju pogrešnog ili ispravnog, te nas samo taj osjećaj može pokrenuti na djelovanje, za razliku od teorijskih prosudbi razuma. ⁶⁴ Tvrdi on da se filozofija dijeli na praktičnu i spekulativnu, a budući da se moralnost uvijek nalazi u praktičnom dijelu, pretpostavlja se da utječe na strasti i radnje, odnosno da ide dalje od »tihih i spokojnih sudova razuma«. ⁶⁵ Potvrdu za to imamo u samom iskustvu, u kojemu se očituje da su ljudi vođeni dužnostima, da ih »mišljenje o nepravdi odvraća od nekih radnjâ, a mišljenje o obavezi nagoni da vrše neke druge«. ⁶⁶ Razum i strasti često su postavljeni u opreku, odnosno da djelovanje prema razumu isključuje djelovanje vođeno strastima, da se one trebaju potisnuti kako bi se moralno djelovalo. Hume dovodi u pitanje ovo stanovište tako što navodi da razum sam po sebi nikad ne može biti motiv za neku akciju, niti može pokretati volju protivno

⁵⁹ Morris i Brown: *Starting With Hume*, str. 101. Moj prijevod.

⁶⁰ Petrović: *Engleska empiristička filozofija*, str. 137.

⁶¹ Isto.

⁶² Isto.

⁶³ Božičević: *Filozofija britanskog empirizma*, str. 385.

⁶⁴ Isto, str. 385-386.

⁶⁵ Dejvid Hjum: *Rasprava o ljudskoj prirodi*, preveo Borivoje Nedić, odgovorni urednik Kasim Prohić (Sarajevo: Veselin Masleša, 1983), str. 390.

⁶⁶ Isto.

strastima.⁶⁷ Taj argument, koji je ujedno i glavni njegov argument protiv racionalističke koncepcije morala, počiva na njegovu empirističkom tumačenju razuma; Razum se sastoji u pronalaženju veza između ideja ili u utvrđivanju činjenica (matematičke funkcije pripadaju relaciji ideja, a uzročno-posljedična veza pripada kategoriji činjenica), a ta dva tipa nemaju nikakvog utjecaja na naše radnje.⁶⁸ Idući problem, ističe Hume, počiva u tome da se obaveza postupanja na određeni način ne može stvoriti iz samog univerzalnog obrasca ponašanja, kad bi se isti mogao otkriti – taj obrazac ne bi nas mogao obvezati na određeno ponašanje, niti iz njegovog postojanja dobivamo motivaciju za djelovanje.⁶⁹ Hume ovdje primjećuje pogrešku pisaca koji pišu o moralu, smatra da »neprimjetno s opisa preskaču na propise, sa stavova u kojima postoji uobičajena kopula *je* i *nije* prelaze na stavove povezane onim *treba* i *ne treba*«. ⁷⁰ Princip moralnog djelovanja zato Hume nalazi u osjećajima odobravanja i neodobravanja koji se pojavljuju u nama dok promatramo neke radnje, te tako izbjegava »neopravdan skok s deskripcije na preskripciju« i to u granicama iskustva.⁷¹

Tuđa sreća ili nesreća nisu prizori na koje ljudi ostaju ravnodušni, stoga osjećaj obaveze prema pravednosti proizlazi iz naše ocjene opravdanosti ili neopravdanosti tuđih radnji.⁷² Ukoliko ne uspijevamo biti pravedni, postajemo nezadovoljni sami sobom, ali isto tako je sreća nemoguća bez vlastitog odobrenja – svatko tko ima obzira prema vlastitoj sreći i dobrobiti, naći će nagradu u izvršenju moralne dužnosti.⁷³ Kriterij moralne ispravnosti prema Humeu »predmet je osjećaja, a ne razbora. On leži u vama, ne u predmetu«, a budući da sklonost vrlini zatječemo u nama samima, kao i odbojnost prema poroku, ti osjećaji su dovoljni da nas pokrenu na određena djelovanja.⁷⁴ Da sažmemo, moral ne proizlazi iz znanja, već iz »sentimenata«. Iskustvom tuđih osjećaja dolazimo i do vlastitih, koji su osnova naših reakcija na situacije i zato vodič naših radnji. Motivacija, koju Hume ne pronalazi u razumu čak ni ako se on tumači kao nešto što sadrži univerzalni obrazac ponašanja, proizlazi jedino iz čovjeka vođenog osjećajima.

⁶⁷ Morris i Brown: *Starting With Hume*, str. 112-113. Moj prijevod.

⁶⁸ Isto. 113. Moj prijevod.

⁶⁹ Božičević: *Filozofija britanskog empirizma*, str. 387.

⁷⁰ Isto.

⁷¹ Isto.

⁷² Huxley: »Hume: With Helps to the Study of Berkeley«, str. 235. Moj prijevod.

⁷³ Isto. Moj prijevod.

⁷⁴ Božičević: *Filozofija britanskog empirizma*, str. 387.

5. Zaključak

Empirizam Davida Humea, iako kritiziran od strane nekih kao neutemeljen zbog skeptičkog ishoda, itekako je bitna komponenta filozofije empirizma. Osobno smatram kako je Hume napravio dobar posao svojim temeljitim razmatranjima spoznaje, te je tako izvrsno objasnio svaki aspekt kojega se dotakao, umjesto izbjegavanja teza koje bi opovrgnule potpuni empirizam. Baš iz tog razloga držim kako je njegov empirizam dobio na vrijednosti, jer je zadobio čvrste temelje tezama koje ga podupiru, dok istovremeno ne ulazi u metafiziku radi objašnjenja koja ne nalazi u iskustvu, nego radije bira skepticizam. Na taj je način mnoštvom termina opravdao svoju spoznajnu teoriju u *Istraživanju u ljudskom razumu*. Utisci predstavljaju sve one predmete koje dobivamo iz iskustva pomoću osjetila, a njih pohranjujemo u sjećanju, odnosno pamćenju, u obliku ideja. Ideje, iako svojevrsne kopije utisaka, nikad ne mogu ostvariti snagu i živahnost istih, jer nisu direktno povezane s iskustvom. Ideje mogu biti jednostavne i složene, a svaka od njih ima odgovarajući utisak. Tako složene ideje predstavljaju skup jednostavnih utisaka, iako su sposobne predstavljati nešto što nam iskustvom nije moglo biti spoznatljivo, a ipak je stvoreno pomoću iskustva. Iz ideja proizlaze refleksije, koje se javljaju u obliku želje, nade, straha i slično. Iskustvom na taj način do njih dolazimo tako što se naše ideje doživljenih utisaka pojavljuju u pamćenju, a refleksije su reakcija na ono što je sadržano u prizvanoj ideji. Uzročno-posljedična veza je nešto što Humea dovodi do skepticizma, jer smatra da nikad ne možemo biti potpuno sigurni da će pojedini uzrok izazvati određenu posljedicu, bilo to nešto potpuno jednostavno poput okusa koji osjetimo dok jedemo neku hranu. Usprkos tome, smatra kako je navika ono što nas navodi da postupamo na određeni način i očekujemo ishod kakav smo već iskusili. To pokazuje da znanje dobivamo iskustvom, jer nikako ne možemo suditi o nekom ishodu bez da smo iskusili posljedicu određenog uzroka.

U pogledu empirizma, Hume odbacuje i one spoznaje koje nisu utemeljene na iskustvu, a to su postojanje materijalne i duhovne supstancije te osobni identitet. Materijalnu supstanciju odbacuje kao nespoznatljivu jer ne postoji nikakva ideja iste, odnosno ne postoji utisak koji bi nam dao ideju takve supstancije, jer ona nije dostupna osjetilima. Slično tako odbacuje i duhovnu, govoreći da ne postoji ideja duhovne supstancije jer nema ni utiska, ali i to da ne može postojati kao nešto samo po sebi, jer joj to ne daje posebnost iznad naših utisaka koji također mogu odvojeno postojati. Vlastiti identitet odbacuje tvrdnjom kako smo sklop promjenjivih percepcija, tako da on ne postoji u prirodi kao nešto posebno, već ga karakteriziramo kao subjektivnu tvorevinu.

Kritika čuda proizlazi iz njihove neutemeljenosti u iskustvu. Hume tvrdi da i samo iskustvo opovrgava njihovo postojanje, jer se mogu pronaći samo u svjedočanstvima. Definicija koju im daje opisuje ih kao narušavanje prirodnih zakona, a postoje među ostalim zbog ljudske ljubavi prema začuđenosti i iznenađenosti. Neodrživa su zbog slabosti svjedočanstava, zbog nedostatka suvremenih čuda, navodeći time da su čuda iz prošlosti opstala zbog svoje nedokazivosti u današnjici, te zbog proturječja koja proizlaze iz čuda koja se međusobno pobijaju. U kritici religije Hume nam pokazuje kako nekoliko dokaza Božje opstojnosti nije održivo, posebice onaj iz dizajna. Tvrdi da se ne može dokazati uzrok svijeta jer ide dalje od našeg iskustva, da je argument neodrživ zbog svoje slabosti, jer poznajemo samo malen dio svijeta, a navodi još i da ne treba Bogu pripisivati vrline pravednosti, milosrđa i tome slične ukoliko sagledamo stanje svijeta uz bolesti i slične nepogode. Kritizira još i kozmološki dokaz tvrdnjom da je pretpostavka prvog pokretača suvišna, kao i apriorni argument jer sve što možemo zamisliti da jest, možemo isto tako zamisliti i da nije. Uz to, Hume ističe i moralni argument tvrdeći da je moral nešto što je autonomni, ljudski osjećaj, koji se ne treba temeljiti na strahu od Božje kazne.

U pogledu etike stoga je osjećaj glavni motiv ljudskih moralnih radnji, jer je zadužen za sliku ispravnog i pogrešnog. Simpatija je osjećaj koji se stvara u čovjeku kad prepozna tuđe osjećaje i vođen njima djeluje. Kao sentimentalist, Hume opovrgava racionalizam u pogledu moralnih odredbi. Smatra da razum ne motivira ljude na djelovanje, nego osjećaji, s obzirom da se moral stavlja u praktični, a ne spekulativni okvir. Upozorava još i na grešku koju pisci o moralu čine kad skaču s opisivanja morala na propisivanje kako se treba ponašati, jer nas opisi nikad ne navode da djelujemo.

Zaključno, David Hume s razlogom nosi titulu empirista, jer je svojim pristupačnim tekstovima široko objasnio svaki aspekt kojim se bavio, većinom pozivajući se na iskustvo. Brojnim primjerima i jasnom terminologijom potkrijepio je svoje teze ne ostavljajući ništa netaknutim, tako da je poneke vlastite argumente pobio sam, ali time nije opovrgnuo svoje temeljne argumente. Zato nam pokazuje, osim što trebamo biti kritični, kako ponekad treba sumnjati, umjesto zaključivati zaključka radi. Prema tome, David Hume zaslužuje biti zapamćen kao velik mislilac.

6. Popis literature

- Božičević, Vanda. *Filozofija britanskog empirizma*, Hrestomatija filozofije, sv. 5 (Zagreb: Školska knjiga, 1996);
- Buzar, Stipe. »Problem osobnog identiteta u filozofiji Davida Humea«, *Obnovljeni život* 72., br. 1. (2017), 21-33. <https://doi.org/10.31337/oz.72.1.2>;
- Cranston, Maurice. Jessop, Thomas Edmund. »David Hume«, *Encyclopædia Britannica* (Encyclopædia Britannica, inc., 2019). Dostupno na: <https://www.britannica.com/biography/David-Hume>. Posljednji pristup 25. 6. 2019;
- Hjum, Dejvid. *Rasprava o ljudskoj prirodi*, preveo Borivoje Nedić, odgovorni urednik Kasim Prohić (Sarajevo: Veselin Masleša, 1983);
- Hume, David. *Istraživanje o ljudskom razumu*, preveo Ivo Vidan, urednik Vladimir Filipović (Zagreb: Kultura, 1956);
- Huxley, Thomas H. »Hume: With Helps to the Study of Berkeley«, u: *Collected Essays by T. H. Huxley*, vol 6 (Unspeakable Press, 2006);
- Morris, William Edward. Brown, Charlotte R. *Starting With Hume* (Continuum, 2012);
- Morris, William Edward. Brown, Charlotte R. »David Hume«, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, urednik Edward N. Zalta (Ljeto 2019). Dostupno na: <https://plato.stanford.edu/archives/sum2019/entries/hume/>. Posljednji pristup 25. 6. 2019;
- Petrović, Gajo. *Engleska empiristička filozofija*, Filozofska hrestomatija, sv. 5 (Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1979);
- Russell, Bertrand. *The History of Western Philosophy* (New York: Simon and Schuster, 1945).